

UDK 821.163.4.085(497.16)

Stručni rad

Nela SAVKOVIĆ-VUKČEVIĆ (Podgorica)

Univerzitet Crne Gore; Univerzitet Donja Gorica

nelasavkovic@hotmail.com

PRVO DJELO O CRNOGORSKOME GOVORNIŠTVU

(akademik Radovan Radonjić: *Crnogorska retorika*,

DANU – Pobjeda, 2011, Podgorica)

Akademik Radovan Radonjić, utemeljivač retorike u Crnoj Gori, objavio je prvo djelo posvećeno crnogorskome govorništvu. U studiji se karakteriše crnogorsko bešedništvo, utvrđuje se koji su faktori uticali na razvoj crnogorske retorike, analizira se kako je pozicionirana retorika na ljestvici duhovnih vrijednosti koje su formirale crnogorsku etičku i slobodarsku svijest i upoređuju se dometi crnogorske s evropskom i svjetskom retorikom.

Ključne riječi: *Radovan Radonjić, crnogorska retorika, crnogorsko govornništvo, crnogorska kultura*

Milenijumska tradicija naše Crne Gore potvrđuje teoriju da najduže opstaju oni narodi koji imaju razvijenu duhovnost, a ne vojsku i ekonomiju. Sve te umne tvorevine čovječanstva sadržane su u retorici. Ta nauka je svoj prvi udžbenik dobila kod Grka još u V vijeku p.n.e. i stoljećima bila neizostavan predmet u obrazovanju, od osnovne škole do kraja studija. Sad, širom svijeta, postoje fakulteti retorike ili komunikologije, a najintenzivnije se proučava na katedrama u SAD. Od danas, ta drevna nauka obogaćena je novim djelom koje se naziva *Crnogorska retorika*. Utemeljivač crnogorske retorike je akademik Radovan Radonjić. Zahvaljujući njegovim naporima retorika je 1999. godine uvedena na Univerzitet Crne Gore, a 2005. postala je obavezni predmet. Prvi profesor oratorstva, Radovan Radonjić, opravdao je Kvintilijanovo uvjerenje da se svi učitelji poštuju, a da se učitelji retorike i poštuju i vole! Radonjić je, takođe, autor literature kroz koju se studenti upoznaju s govorništvom, a sve je, evo krunisao izuzetnim djelom *Crnogorska retorika*.

Što ova knjiga otkriva o nama? To da crnogorska retorika pojedinim svojim segmentima doseže vrhove svjetskoga govornništva. U studiji Radonjić polazi od čuvenoga Njegoševa iskaza da u Crnoj Gori „ako nije mjesta za

življenje, a ono je mjesta za pričanje“ i dokazuje da je to pričanje autentično, umno, odvažno, „da je Crnu Goru kao malu zemlju moglo održati uporno, snažno i odlučno stvaralaštvo“, da je kultura, kojoj retorika pripada, utemeljila crnogorsku individualnost. Već u prvim našim knjigama očitava se svijest o značaju lijepe riječi. Radonjić podseća da je Vladimir općinio Kosaru ne samo izgledom i statusom, već i time što je bio „pun znanja i slatkog govora“, kako stoji u *Ljetopisu*. I razni posetioци pisali su o našoj komunikaciji. Baš kao što su izvanjci bili zadivljeni crnogorskim junaštvom, i prepoznavali u njemu podvige Homerovih junaka, tako su zastajali i pred britkim, uvjerljivim, lijepim crnogorskim bešedama. I upravo su te vertikale – hrabrost i rječitost – bile zajedničke grčkoj i crnogorskoj duhovnosti. Prof. Radonjić u tome smislu navodi brojne primjere, podsetimo se nekih: veoma obrazovani i iskusni njemački putopisac Johan Kol stigao je u Montenegro s predrasudom da je „ona grotlo jednog velikog vulkana koji povremeno izbacuje lavu i naokolo sve pretvara u ruševine“. Otišao je sa spoznajom da se „junaštvo starih Grka i Crnogoraca odlikuje gotovo istim crtama... Međutim, da bi bili uvažavani, piše Kol, „crnogorski junaci moraju da budu isto tako vješti u baratanju jezikom...“ Još jedan učeni stranac, Francuz Viala de Somier ostavio je zapis o govorničkoj vještini Crnogoraca. „Oni su rođeni govornici. Treba ih čuti kad raspravljaju o politici i u situaciji kada je u pitanju njihov ugled, ili kada treba da razrade neki vojni pohod. To su muževni, smjeli, žustri i puni zanosa govornici“ – zaključuje De Somier.

Da bi se detaljno analizirala retorika nužno je utvrditi koje su to društvene i političke okolnosti uticale na njen razvoj i kakav je bio psihološko-etički sklop naroda koji je sa posebnom pažnjom njegovao riječ. Zavaraćemo se, upozorava autor, ako u traganju zastanemo kod podataka da je Crna Gora dobila prvu školu 1834, da su neki senatori bili nepismeni i u XIX vijeku, a kaluđeri toga doba nijesu čuli za Tukidida i Herodota. To su, smatra Radonjić, više dokazi o povijesnim neprilikama nego o nivou kulture. Tačno je da je bilo mnogo razaranja, da su nestali gradovi, vjerska zdanja, spomenici, biblioteke, arhivi, umjetnička djela, ali i ono što je sačuvano pomaže nam da shvatimo prošlost, da su Vojislavljevići i ostale dinastije morale imati iskustva u političkome, diplomatskome i vojnome govorništву, da su držane religiozne propovijedi, praktikovalo se sudsko bešedništvo, da je u plemenskoj demokratiji carovala slobodna riječ. Plemenski govornik, kaže autor, nije obrazovan, ali je „mudar i vispren... Ponekad je sklon i takvim umovanjima u kojima se, kao na primjer kod Sule Radova, suptilno prepliću maestralno iznijansirani elementi psihološkog, etičkog i političkog, pojačani još i osećajem odgovornosti prema potomstvu, u smislu da mu se u nasljeđu mogu ostaviti samo one riječi iza kojih stoje djela“. U razvoju crnogorskoga

govorništa u posljednja dva vijeka, Radonjić prepoznaje sedam ciklusa. Prvu fazu obilježila su djelovanja mitropolita i guvernadura, koji su imali različite poglede na unutrašnje uređenje zemlje i spoljnopolitičku orijentaciju. Oni su nam ostavili, po riječima autora, „najljepše i najatraktivnije retoričke diskurse svoga doba, i to ne samo u Crnoj Gori“. Drugi ciklus u crnogorskoj retorici odnosi se na veći dio XIX i prvih nekoliko godina XX vijeka, a prepoznatljiv je po Petru II Petroviću Njegošu, čije su poetske vizije prelivene i na politički program, zatim po knjazu Danilu, čija retorika, tvrdi Radonjić, doprinosi međunarodnome priznanju Crne Gore, i najzad pojava kralja Nikole koji znatno utiče na formiranje retorike svoga perioda. I crnogorska pripovjedačka proza okreće se novome pravcu, realizmu, i približava se evropskim kulturnim modelima. Karakteristična je pojava godišnjaka, listova i časopisa. Nova retorika u službi je jačanja ideje o crnogorskom kulturno-duhovnome i etničkome identitetu. Radonjić je predstavlja sljedećim primjerom: u „Glasu Crnogorca“ od 20. Januara 1884. Jovan Pavlović piše: „Crnoj Gori je životno načelo Crnogorstvo. Bez toga, Crna Gora ne bi mogla živjeti, tj. ne bi mogla biti Crna Gora. Izgubivši to, ona ne bi morala materijalno propasti, u njoj bi ostale one iste stijene i krši, možda još zaodnuta šumom i zelenilom, ona bi se mogla još proširiti, u njoj bi moglo biti više naroda, bogatijeg i prosvetljenijeg, ali to ne bi bila više Crna Gora, kad u njoj ne bi bilo Crnogorstva“. Treći ciklus obuhvata vrijeme od 1905, odnosno od donošenja prvoga crnogorskog Ustava, pa do 1918. i nasilnog prisajedinjenja Srbiji. Tada se javljaju političke grupe, i opozicija dobija pravo da legalno djeluje. Etapa parlamentarizma prirodno pogoduje jačanju retorike, jer se primjenjuje vještina ubjeđivanja, debatovanja, pregovaranja. Kako se tokom te faze vode i tri rata – Prvi i Drugi balkanski i Prvi svjetski, javljaju se primjeri vojničkoga bešedništva. Nove društvene okolnosti: Crna Gora kao kraljevina, uticaj građanskih struja, ostaci plemenske svijesti, pojava inelektualaca, crnogorsko pitanje i anticrnogorska propaganda, usloveli su, kaže Radonjić, da se „(...) čitava Crna Gora pretvara u svojevrstu školu retorike (...) kada crnogorski govornici postaju akteri sa do tada neslućenim i kasnije nikad neponovljenim faktičkim uticajem na povijesna zbivanja“. Četvrti ciklus odgovara vremenu između dva svjetska rata. Nakon Podgoričke skupštine sve je usmjereno ka zatiranju crnogorskoga identiteta, a nasilje je pratila i odgovarajuća ideološka indoktrinacija. U istome periodu, javlja se i komunistička ideja koja ima svoju retoriku, sve je više sudskih procesa protiv raznih pobunjenika, a u umjetnosti javlja se tzv. socijalna književnost ili crnogorska moderna, čiji su reprezenti, između ostalih, pisci Đonović, Banjević, Ratković, Zogović, Lopičić i mnogi drugi. Peta faza vezana je za Drugi svjetski rat i prepoznatljivu retoriku, a nalazimo je u sljedećem primjeru: „Dok god budete čuli na Ljubinom grobu

pucnje iz naših pušaka, Njemci neće proći. A kada toga ne bude, znajte da na njemu nema živih proletera“. Šesti ciklus je period socijalističke izgradnje. Crna Gora dobija sistem visokoškolskoga obrazovanja, organizuje se naučno-istraživački rad, ali jezik koji to prati je otuđen, ima krute forme, opterećen je partijskom terminologijom. Sedmi ciklus počinje prevratima krajem 1988. i traje do 2010. Ono što je stajalo na početku te faze pročišćeno je kroz snažne demokratske procese, osnivaju se fakulteti, univerziteti, nezavisno društvo književnika, Matica crnogorska, DANU, nevladine organizacije, obnavlja se Crnogorska pravoslavna crkva, otvaraju radio i tv stanice, narod na referendumu bira svoju državu, kulturu i jezik.

Nakon takve sistematizacije, autor će primjenom kriterijuma dobrog govorništa konstatovati značaj i svojstva crnogorske retorike. Ako je govor lijep, dopadljiv i uzbudljiv, to još uvijek nije dovoljno da bude dobar. On mora da bude logično zasnovan, argumentovan, tematski zanimljiv i da se ličnost koja ga iznosi, koja nas u nešto uvjerava (jer retorika je umijeće uvjeravanja), odlikuje određenim svojstvima. Kada duhovno, moralno i fizički upečatljiv bešednik odluči da se obrati auditorijumu, njegov govor će biti uspješan ako je: osmišljen, svrsishodan, prikladan, pravilan, izražajan, kratak, tačan i jasan. Crnogorac se ponaša u skladu sa zakonitostima retorike da, prije nego počne da govori zna ko je on sam, što će, kome će, zašto će i koliko dugo će govoriti. Zato Crnogorci uvijek govore osmišljeno, kad su, po riječima autora, sigurni u smisao toga čina, i kao Ciceron, vjeruju da je govornišvo najljepši zadatak mudrosti i veličanstveni dokaz odvažnosti. Zato naša izreka „ti mene vojvodo, ja tebe serdare...“ ne može da zašeni osnovni princip crnogorske retorike: „i u gori istinu zbori“, izričit je prof. Radonjić. Govor se od ostalih oblika verbalne komunikacije razlikuje i po tome što mu je svrha unaprijed određena. Crnogorsko govornišvo uvijek ima za cilj da razvija kult slobode, pravde i viteštva, da izražava odanost precima i ljubav prema porodici i otadžbini, tako da ga nijesu kvarile nejasnoće i kolebanja. Pogrešno postavljanje cilja govora plaćalo se veoma skupo u Crnoj Gori, podseća autor.

Da bi govor bio uspješan nužno je da proističe iz najdublje uvjerenja, da se govori iz srca, ali tako da emocija ostane uravnotežena s razumom. Prikladnost je takođe karakteristika dobrog govora. Nije lako ispuniti taj zahtjev, naglašava autor, ali ipak crnogorske govore krasi prikladnost. To znači da je povodu i prilici prilagođen stil – koji može biti jednostavan, kitnjast, uzvišen, patetičan, zatim da se može govoriti opširno, veselo, mirno, dakle nije važno samo što reći već i kako reći. Radonjić je ustanovio da u crnogorskim govorima nema besmislenosti, nejasnoće, protivurječnosti; Crnogorci vole kitnjast jezik, ali ga sa mjerom koriste. Što se tiče izražajnosti u govoru, Crnogorci su tu veoma uspješni, i ovo je jedan od razloga zašto

se često kvalifikuju kao „rođeni govornici“, ističe Radonjić. Oni bešede živo i zanimljivo, da bi postigli dinamiku, variraju različita glagolska vremena, koriste direktni umjesto indirektnog govora, vole komparacije, kontraste i gradacije. Retoričko sveto trojstvo: tačan, kratak i jasan govor kao dobar govor, Crnogorci gotovo nose u genima, kaže autor. Veoma su rijetki naši govori za koje bi se moglo reći da su dugi. Kratko i efektno obraćanje prepoznatljivo je kod Crnogoraca. Uz to, oni govore jasno i precizno, kao da su usvojili Linkolnovu krilaticu da se prema jasnoći mora ošjećati strast, zaključuje Radonjić.

U trećem dijelu knjige akademik Radonjić nas upoznaje sa strukturom govorništa, odnosno podjelom na različite vrste govora zavisno od toga đe se govori, povodom čega, kome se upućuju riječi. Početna, antička podjela govora na političke, sudske i svečane, vremenom je umnožena. Pohvalno govornništvo kod nas je bogato i raznovrsno, u skladnom odnosu nalaze se birane riječi, stilske figure i emocije, govornik je slobodniji u iznošenju sudova i slikovitom izražavanju, sve s ciljem da svoje raspoloženje prenese na one kojima se obraća – tako je i kad drži zdravice i kad se oprašta nad odrom. Pohvalno govornništvo dijeli se na pozdravno, svečano, prigodno, evokativno i posmrtno. Kada su u pitanju vojnički govori, Radonjić ističe dvije specifičnosti: prva je da u zemlji u kojoj se vodila borba neprestana, zemlji koja je četiri vijeka bila vojni logor, a svi stanovnici po zanimanju „vječiti vojnici“, nije bilo potrebe da se oni posebno motivišu. Zbog takvih okolnosti, svi govori koji su kazivani u Crnoj Gori, dakle i politički i parlamentarni i epski, bili su uvijek i vojnički govori. Drugi važan podatak za crnogorsko vojno bešedništvo jeste da je ono najvećim dijelom nastalo u vrijeme knjaza i kralja Nikole. Sljedeća vrsta govora Crnogorcima je najdraža, to je političko govornništvo, po tvrdnji Radonjića, najstarije, najrasprostranjenije i najbogatije javno komuniciranje. Već prvi sačuvani govori pokazuju visok nivo političke angažovanosti. Veoma je važno reći da je tokom XVIII vijeka Crna Gora imala i jednu ženu koja se bavila političim pitanjima. Time malo koji narod može da se pohvali. 1774. godine Katerina Radonjić raspravlja o tome „da Porta uprkos drugačijoj svojoj priči, sama daje jasne praktične dokaze da Crna Gora, kako kaže, nikada nije bivala u njenoj podanosti i nikakve dadžbine nije davala, nego i više od toga slobodne ljude i ratnike uvijek je cijenila i sada cijeni“. Sudsko govornništvo Radonjić dijeli u tri grupe: prvu čine mudre izreke i poslovice u kojima su norme i pravda, odnosno sudska iskustva nadahnuto i sažeto data kroz male forme, na primjer: „Dva bez duše, treći bez glave“ ili „Čist račun, duga ljubav“. Drugoj grupi pripadaju kratki pravni govori o presuditelju i sadržaju njegove presude. Posebno su interesantne presude iskazane jednom ili dvjema riječima. Kada na primjer jedan Crnogorac traži od kralja Nikole da mu dodijeli orden i poziva se na svoje zasluge, cijeli komentar i presuda go-

spodara glasila je „Neka Mićo“, ili kada na pitanje jedne žene bi li joj bilo dozvoljeno da se obrati izvjesnome ljekaru, kralj presuđuje kratko, „Bi“. Treći tip sudskih govora čine klasični govori koji sadrže sve elemente karakteristične za tu vrstu, još od antičkoga doba, tu imamo uvod, dokazivanje, pobijanje, zaključak.

Jedna od brojnih osobenosti parlamentarnog govorništva koje Radonjić navodi jeste da se „(...) ono od početka iskazuje kao rodoljubivo i slobodarsko, buntovničko i prevratničko, okrenuto suštinskim pitanjima nacionalne i državne provenijencije“. Prof. Radonjić uvjeren je da „misli i ideje što su ih crnogorski predstavnici izrekli u parlamentu zajedničke države između dva svjetska rata, najviši su dometi ne samo crnogorske političke misli toga doba, nego političke misli uopšte u objašnjenju suštine i karaktera Jugoslavije, te realne i moguće pozicije Crne Gore u toj državi.“ Savremeni govori u crnogorskom parlamentu, kaže Radonjić „i pored toga što su u pojedinim trenucima nacionalno, partijski, režimski i antirežimski obojeni, snažni su i jasni, racionalni i cjelishodni, prkosni, polemični i samouvjereni, promišljeni i mudri.“

Crnogorci su oduvijek imali naklonost prema poetskome izražavanju, pa je i taj segment Radonjićeve studije bogat analizama, komentarima i primjerima. Radi se o nasljeđu netipičnih formi i sadržaja koje odslikava svu širinu retorike kao nauke. Ovde imamo više podgrupa, u prvoj su bešede s naučnim i teorijskim elementima, a ilustruje ih, na primjer, govor Čedomira Bogićevića o crnogorskom jeziku: „Narod dobija ime po svojoj državi, a jezik dobija ime po svom narodu. Crnogorski narod svoju nominaciju dobio je po imenu države – Crne Gore, a ime njegovom jeziku – crnogorskom jeziku, dao je crnogorski narod koji ga je stvorio u višestoljetnom agonu za svoju slobodu, samobitnost i subjektivitet“. Literarno-filozofske govore, Radonjić, između brojnih, predstavlja riječima Đurđa Crnojevića upućenih njegovoj supruzi Izabeti. Intimno, toplo, iskreno bešedi Đurđe: „Poznavajući tvoju ljubav, kojom si me uvijek ljubila, i znajući da s dobre srca udariš lako u plač, nijesam te htio do sada ražalostiti, ali sada, kada sam od tebe daleko, i Bog zna kada ćemo se i gdje opet sastati, spomenuvši se smrtnoga časa, odlučio sam napisati vlastitom rukom ovu poruku, za spas duše tvoga Đurđa i svoje, sa onom nejake dječice naše.“ Poetsko-etička kazivanja nalazimo u stihovima crnogorskih pjesnika: Jevrem Brković: „Bilo je i takvih naših godina kada sve olovno, sve bronzano, sve mesingano, sve mjedeno, sve lastreno stopismo, i u oružje sječivno i zrnevlje puščano pretopismo. Bilo je i takvih naših godina. Samo smo zvono Ivanovo na Cetinju ostavljali da smrt našu i uskrснуće oglasi.“ U poetskoj viziji Mladena Lompara opat Dolči kaže Petru Prvom: „Treba ti moja krv moj Bog i moj oprost imaš ih ali reci Sveće kako to izgleda ne imati više prijatelja.“ Radovan Zogović u „Internaciji Crne Gore“: „Crnogorci

su krivi jer su mislili da je Crna Gora – njihova Crna Gora“. Branko Banjević kroz usta Svetoga Petra Cetinjskog poručuje : „Pod svoje nebo, na okup oko svoga sunca, o, Crnogorci.“

Studija se završava akademsko-promotivnim govorima koje krasi do perfekcije izgrađeni stil i jezik. Imajući u vidu visoke kriterijume tih besjeda, možemo zaključiti da ih nema mnogo ni u svijetu ni u Crnoj Gori. Prof. Radonjić je napravio odličan izbor za ovo izdanje, a jedino što mogu da dodam jeste da bi bilo lijepo da se ti govori nađu i objave snimljeni – tonski i vizuelno.

Dame i gospodo, kao narod koji opsesivno čuva i voli riječ, dugo smo čekali na riznicu crnogorskoga besjedištva. Ipak, ne možemo poreći da smo privilegovani time što prisustvujemo njenome promovisanju, i što je tvorac djela, i sam izuzetan govornik i jedan od najvećih crnogorskih stvaralaca, Radovan Radonjić, naš savremenik.

Monumentalna *Crnogorska retorika*, akademika Radovana Radonjića, čini nas ponosnim jer dokazuje da su Crnogorci svojim mudrim, pravednim i lijepim riječima uzdigli domaće besjedištvo do vječnosti i uzornosti. Jedna od najstarijih definicija retorike, još iz Katonovoga doba, glasi da je riječ čovjek pošten čovjek koji umije dobro da govori. Druga izreka kaže da samo dobar čovjek može biti dobar naučnik. Te blistave misli srećno su se srele u ličnosti i djelu uvaženoga prof. Radonjića.

Nela SAVKOVIĆ-VUKČEVIĆ

THE FIRST STUDY OF MONTENEGRIN RHETORIC

(Academician Radovan Radonjić: *Crnogorska retorika*,
DANU – Pobjeda, 2011, Podgorica)

Radovan Radonjić, the founder of rhetoric in Montenegro, published the first study devoted to Montenegrin oratory. The study presents an analysis of Montenegrin public speaking, determines the factors that influenced the development of Montenegrin rhetoric, analyzes how rhetoric is positioned on the scale of spiritual values that formed the Montenegrin ethical and libertarian consciousness, and compares the achievements of Montenegrin with the European and global rhetoric.

Key words: *Radovan Radonjić, Montenegrin rhetoric, Montenegrin culture*